

RECENSIONER

Jan Garnert: *Hallå! Om telefonens första tid i Sverige*. Historiska Media, Lund 2005. 221 s., ill. ISBN 91-85057-67-3.

Som all viktig vardagsteknik påverkar också telefonin hur människor förstår sig själva och agerar i sitt dagliga liv. *Hallå! Om telefonens första tid i Sverige* vill berätta om de möjligheter som telefonen har gett oss och vilka hinder i utvecklingen som kunde undanröjas. Jan Garnert vill fånga tidsandan som satte sin prägel på det Oskarianska tidevarvet. Det moderna samhället växte fram med industrialismen och en viktig komponent var alla de nya kommunikationsteknologier som utvecklades, däribland telefonen.

Skönlitterära verk – särskilt August Strindbergs författarskap – används för att tydliggöra sammanhangen i den epok då telefonen blev en realitet i Stockholm. Boken inleds med en genomgång av hur ett Stockholm utan telefonväsen skildras i romanen *Röda rummet* och avslutas med en redovisning av Strindbergs senare litterära verk där telefonsamtal ingår i handlingen. Jag kan förstå det lockande i att utnyttja Strindberg som källa till en Stockholmsskildring om telefonens betydelse med tanke på alla de omfattande och kommenterande utgåvor av hans brev, telegram, brevkort och annan korrespondens som finns tillgängliga. Andra litterära skildringar och tidningsklipp ur Tekniska museets arkiv har kompletterat bilden. Boken innehåller många både roliga och intressanta citat och samtidskildringar som gör den lustfylld att läsa men som också öppnar för alternativa eller fördjupade tolkningar.

Kapitlet "Närhetens samtal" berättar om villkoren för möten och samtal utan tillgång till telefon. Begreppet "möjlighetsvillkor" används för att visa att viktig teknik i samhället både ger möjligheter och dikterar villkor för hur livet kan levas. Denna term används istället för "villkor", som låter mer tvingande, och betonar istället sambandet mellan tekniken som förutsättning men att människan har valmöjlighet. Utan telefon krävdes i högre grad personliga besök, meddelanden via bud eller brevfrösendelser. Författaren framhåller de publika

lokalernas betydelse för dåtidens stockholmare, men sådana inrättningar är ju minst lika betydelsefulla idag trots mobiltelefonins utbredning. Garnerts medvetna metod att visa exempel på kommunikation där telefonen, mobilen och SMS hade kunnat vara till nytta om tekniken funnits gör att analysen upplevs lite för historiskt tillrättalagd.

Kapitlet "Samtal om elektrisk modernitet" berättar om hur telefonen från att ha betraktats som leksak blev ett nyttoföremål. Garnert anser att det var avgörande för den svenska telefonutvecklingen att Lars Magnus Ericsson och Henrik Thore Cedergren kom att samarbeta. Ingenjören Cedergren är numera bortglömd men var för samtiden välkänd som företagare. Tillsammans skapade de Stockholms allmänna telefonaktiebolag, vars ledningsnät togs i bruk 1883. Detta konkurrerade framgångsrikt med det amerikanska Bell som enbart satsade på förmögna abonnenter. Cedergren ville tvärtom att telefonen skulle bli tillgänglig för alla stockholmare. Det skulle ske med hjälp av låga abonnentpriser och kostnadseffektiv ny teknik utvecklad av LM Ericsson. Dessa initiativ är säkert en del av förklaringen till att Stockholm, men även övriga Sverige, tidigt fick ett omfattande telefontät jämfört med andra industriländer samt dessutom en internationellt betydelsefull telefonindustri.

Författaren ställer sig frågan hur man undviker att entreprenören får en antingen för betydelsefull eller för oansenlig plats i historien? Hans svar är att historieskrivningen bör betona både individen som aktör och de rumsliga och tidsmässiga sammanhangen. Jag tycker det finns anledning att berätta om dessa båda personers betydelse i den tidiga telefonhistorien. En kulturhistorisk text görs levande med hjälp av personskildringar. Däremot blir det lätt lite slagsida mot en beskrivning i stil med de stora männen som ledde utvecklingen.

Telegrafverket var inledningsvis tveksamt till om telefonen kunde utnyttjas till annat än som komplement till telegrafan. Det svenska telefontätet började samtidigt byggas upp genom bildandet av telefonföreningar. Garnert återger ett antal tänkbara och ofta använda

förklaringar till varför det svenska samhällsklimatet underlättade sådana privata initiativ. Förenklat uttryckt byggde de på traditionell företagsamhet, lokalt självstyrrelse och en självständig bondeklass. Ståndsriksdagens avskaffande och nya kommunallagar öppnade vägen för den nya medelklassen i industrisamhället. Ganska snart tvingades Telegrafverket att ändra uppfattning och började 1889 anlägga rikstelefonnätet. Telegrafverket började även överta telefonföreningarna runt om i landet på uppdrag av riksdagen, som ansåg att det var statens uppgift att ha hand om telefonförbindelserna. Sverige fick därmed ett statligt telefonmonopol som varade i nästan hundra år. Syftet med Rikstelefon var bl.a. att binda samman centrala och regionala myndigheter och stärka nationalstaten.

Ett kapitel handlar om samtida åsikter och debatter när Stockholms luftrum alltmer fylldes med stolpar, galgar och teleledningars kors och tvärs. Många kritiker förfasade sig över att tekniken misspydde staden och att luftledningarna vid blåsväder åstadkom "nervskakande disharmonier". Sanitära miljöproblem hade nu blivit en del av det moderna samhällets egenskaper. Jag undrar varför Garnert har valt att kalla denna process för luftrumets materialisering? Etern som benämning på något i luftrummet var ju bekant under 1800-talet. Handlar det istället inte om att ta det i besittning och göra det till en ekonomisk vara med ett visst värde under det moderna industrisamhället?

Den observerbara teletekniken och särskilt det på sin tid välkända telefornet vid Malmskillnadsgatan i Stockholm använder Garnert för att förklara hur förståelse av tekniska funktioner uppstod hos allmänheten. Tornet, som fanns åren 1887–1953, blev en symbol för telefonin och dess praktiska användning. Fram till slutet av 1800-talet var relationen mellan teknik och funktion ofta visuellt åskådlig men ersattes successivt av en abstrakt intellektuell förståelse av tekniska orsakssammanhang. Det sena 1800-talet framstår vad det gäller teknikförståelse som tidpunkten för ett historiskt brott. Detta kan jag hålla med om men jag anser att man bör vara försiktig med sådana tolkningar. Allmänheten följer med i den tekniska utvecklingen och blir successivt kunnigare. Numera finns det många sätt för lekmän att lära sig t.ex. elektroteknik på hobbybasis. Framförallt kan sägas att yrkeskunskaper numera inom bl.a. telefoni och datoranvändning kräver allt högre grad av specialisering. 1800-talet var mer mångsysslarnas tidevarv, vilket kunde utnyttjas i en telefonförening. Även för hundra år sedan var det skillnad på att äga

insikt i elektricitetens egenskaper och att betrakta telefonteknikens synliga komponenter och skaffa sig en viss förståelse. Förståelse beror på vilken sorts teknik det gäller. Den folkliga förståelsen ligger inte bara i att man visuellt betraktar trådar och kuggjul. Förståelsen är ett resultat av att skapa sig en egen bild eller liknelse av de tekniska sammanhangen.

Garnert visar att ordet telefon kom på modet och blev ett sätt att tänka med. Det användes i en mängd sammanhang som associerade till telefonens betydelse och hur den förändrade vardagen. Ibland användes ordet i ganska långsökta sammanhang på grund av sin popularitet. Även telefonens problem och rent av löjliga egenskaper framhölls, t.ex. att den på olika sätt uppmuntrade pratsjukan. Ett mycket bra exempel på symbolik som författaren visar är att telefonisterna liknades vid de tre nornor eller ödesgudinnor (Urd, Verdandi och Skuld) som i den fornnordiska mytologin sitter under asken Yggdrasil och spinner trådarna till människornas liv och livsöden. Symboliken är att också telefonsamtal äger kraften att påverka våra handlingar, tankar och känslor i nuet och framtiden. Telefontrådarna är ödet trådar.

Med avståndens och rummets förändrade innebörder rubbades sambandet mellan kropp och närvaro samt tidsbegreppet, vilket kommenterades flitigt i tidningarna på 1880-talet. Garnert hävdar att det för många var en tid av temporär rumslig oordning och använder även ett så starkt ord som förvirring. Processen när människor successivt och oreflektat började agera utifrån de nya förutsättningarna bör enligt honom beskrivas som en slags utdragen, social förhandling om innebörder och förhållningssätt till begrepp som närvaro, tid och rum. Frågan är om inte detta i så fall gäller även för tele- och datoranvändningen under 1900-talets senare decennier. Postmodernismen har ju beskrivits som en tid av förvirring och avsaknad av fasta hållpunkter.

Strindbergs telefonerande knyter samman boken. När han återvände från sin Europavistelse 1889 var telefonen etablerad i Stockholm. Åren 1901–1907 kallar Garnert för telefontiden, eftersom Strindberg då skrev få brev men telefonerade desto mer och telefonen fick en roll i hans författande. De allra sista åren i sitt liv telefonerade han dock mycket sparsamt. Liksom en av sina romanfigurer drabbades han av informationströtthet, något som har blivit en plåga för många människor i vår tid.

En diskussion om förhållandet mellan det talade och det skrivna ordet kunde ha varit på sin plats. Särskilt när man använder litterära källor där man kan förutsätta att skribenten var särskilt mån om skrivkonsten. Brev-

skrivandet var dessutom en allmänt utvecklad konst under 1800-talet. Garnert nämner att Telegrafverket ansåg att telegram var lämpligare än telefonsamtal, eftersom det skrivna ansågs säkrare, beständigare och juridiskt hållbarare. Vår tid har ju befäst brevets, vykortets och budets betydelse, fast numera i form av e-post och SMS. Däremot kan man ju tveka om beständigheten i vår nutida korrespondens. Garnert konstaterar att nutidens olika kommunikationstekniker kompletterar varandra och att metoden som väljs beror på syfte och avsikt. Strindberg och hans samtid hade färre valmöjligheter.

Göran Sjögård, Lund

Karl-Olov Arnstberg: *Typiskt svenskt. Åtta essäer om det nutida Sverige*. Carlssons Bokförlag, Stockholm 2005. 349 s. ISBN 91-7203-658-3.

Karl-Olov Arnstberg nämner i förordet till denna bok, att hans avsikt från början varit att redogöra för den bild av svenskhet, som kommit fram inom etnologisk och antropologisk forskning under senare decennier, egentligen kanske främst efter Åke Dauns uppmärksammade arbete *Svensk mentalitet* från 1988. Men som ofta händer gled studien iväg åt annat håll. Arnstberg fann det bekymmersamt att karakterisera det svenska med hjälp av olika samlande betecknande adjektiv, när dagens svenska samhälle ändå i så stor grad präglas av kontraster och konflikter. I stället försöker han i denna bok närma sig det moderna Sverige utifrån ett antal olika utgångspunkter. Helhetsbilden av detta får läsaren själv sätta samman.

De ”åtta essäer om det nutida Sverige” som boken nu innehåller är alla utmanande, problematiserande och intressanta att läsa. Kanske med ett undantag. Den sjunde essän, ”Kampen för tryggheten”, faller litet utanför ramen. Det rör sig här närmast om ett arbetslivsreportage från försäkringskassan, där Arnstberg resonerar kring arbetets innehåll, könsroller och handläggarnas förhållande till sina chefer. Det är ett stycke gott etnologiskt hantverk, men utan den brännkraft som kännetecknar de andra essäerna. Med tanke på det fusk och det missbruk av försäkringssystemen, som man börjat lyfta fram i den politiska debatten under det senaste året, hade väl en fokusering på bidragstagarna snarare än utbetalarna varit mer i linje med bokens huvudtendens. Men det skulle å andra sidan kräva ett fältarbete av en svårighetsgrad som än så länge skrämmer de flesta etnologer.

Arnstberg diskuterar svårigheten att överhuvudtaget få syn på det ”typiskt svenska”, dels på grund av hemmablindhet, dels på grund av frånvaron av starkt bindande normer (han jämför med romernas mycket fasta normsystem). Han problematiserar våldet i det unga manliga förorts-Sverige, med tonvikt på både skinheads och s.k. antirasister. Ofta ställer han det politiskt korrekta media-etablissemangets Sverigebild mot den, som lever och pulserar bland vanligt folk. Ett sådant minerat område är invandringen och invandringspolitiken, där verklighetsbilderna kolliderar eftertryckligt. Ett exempel som detaljstuderas är föreningen Blågula Frågor, vars försök att ifrågasätta invandringspolitiken effektivt osynliggörs av etablissemangets Sverigebild. Arnstbergs Sverigebild är dyster: Sverige är ett segregerat land, som accepterar arbetslöshet och inte behöver sina medborgare (annat än vid valen). Den dominerande förklaringen av segregationen i Sverige är att den är ett resultat av rasistiska processer, något som kan disciplineras bort genom statliga kampanjer. Men sanningen är snarare att människor (”de mest tämjda av alla djur”) medvetet blandar sig med varandra, inte med ”de andra”, och använder sig av alla slags strategier för att slippa integreras.

Ett genomgående tema i boken handlar om individualismen kontra den kollektiva gemenskapen, läs den förras frammarsch och den senares reträtt. Han använder i detta sammanhang begreppen ”medkulturer” och ”motkulturer”. De förra är lojala med och identifierar sig med det svenska samhället. De senare vänder ryggen åt samhället för att istället bygga egna små världar. De mest iögonenfallande individualisterna i dagens samhälle solidariserar sig ofta med sådana motkulturer, inom vilka de för övrigt förmodligen är underkastade minst lika starkt bjudande normer om värderingar och uppträdande som någonsin medlemmarna i samhällets medkulturer. Nationen må ibland förefalla överspelad, men den framstår ändå som ett betydligt värdefullare alternativ än ett samhälle som faller sönder i tribalism och extrem individualism.

Det avslutande kapitlet, ”Heder och värdighet”, tar sin utgångspunkt i mordet på Fadime i Uppsala 2002. Fallet illustrerar som bekant spänningen mellan individualism och traditionell ärvd hederskultur. Den feministiska organisationen ROKS, herostratiskt ryktbar våren 2005, alltså efter Arnstbergs bok, var först ute med en annan tolkning, nämligen att det inte alls rörde sig om tvingande kulturella normer utan om ett kvalificerat kvinnohat, som påstods vara allmänt utbrett i samhället. Det visade sig snart att begreppet ”hedersmord” var starkt